

Lucije Anej Seneka

Seneka živi i djeluje u vremenu koje, iako na samom početku carstva, već nosi sva bitna obilježja jednog novog doba. Autokratizam vladara, pretvaranje Rima u svjetsku prijestolnicu, pax Romana i sve veće gomilanje bogatstava u rukama nekolicine neke su od odrednica tog doba. Zahvaljujući rimskom kozmopolitizmu prodiru u društveni život tadašnjice moćne provincijske obitelji poput one u kojoj se rodio Seneka. Već je njegov otac, Seneka Retor, stekao znatan ugled kao retor i probio se, iako je bio čovjek iz provincije, među cijenjene osobe rimskoga društva. A Seneka se na tom putu probio do vrha.

Seneka je rođen oko 4. godine p.n.e. u Cordubi, gradu rimske provincije Hispanije, u obitelji Aneja, obitelji moćnoj i bogatoj koja je u to vrijeme dala Rimu mnoge uvažene državne službenike i umjetnike. Otac, retor, usadio mu je već u najranijoj mladosti ljubav prema retorici i poeziji, a uz to se u mladog Seneka razvila i ljubav prema filozofiji i znanstvenom radu, koja se kasnije razvila u plodno i dugotrajno djelovanje. Obrazovanje mladića vodio je, dakako, otac i uputio ga na studije retorike i filozofije u Rim. Mladog su Seneku privukla učenja stoičara, posebno predavanja stoičara Atala, i sekstijevaca, koji su stou spajali s pitagorejskom i novoplatonskom školom. Seneka se oduševljeno bacio na filozofiju, no ponovo se u njegov život upleo otac i, smatrajući da njegovu sinu više dolikuje državnička karijera, uputio je mladića u Egipat, prefektu provincije, svom rođaku. Ipak, budući državnik nije ni ovdje zanemario svoj rad. Mnoge obavijesti skupljene za tog boravka u Egiptu koristio je kasnije u svom djelu "O položaju Egipta i njegovim hramovima". Po povratku u Rim krenuo je putem državničke karijere koja će ga napokon stajati glave. Već je njegova djelatnost u Kaligulino vrijeme izazvala neprilike i Seneka je pao u nemilost. Bila je riječ o govorima u Senatu o kojima znamo premalo da bismo mogli prosuditi uzroke Senekina pada. Od smrtnog ga je udarca okrutna tiranina spasilo - kakve li ironije - loše zdravstveno stanje koje se činilo takvim kao da će ga samo dotući. Kaligulu je zamijenio Klaudije, a Senekino je ime opet upleteno u dvorski skandal. Ovaj put radilo se o nemoralu i vanbračnim vezama s Julijom Livilom, sestrom Kaligulinom. Kazna je bilo izgnanstvo, na želju Klaudijeve žene, zloglasne Mesaline, no da li je nemoral bio pravi uzrok ovog Senekina prisilna odlaska iz Rima ili ne, teško je ustanoviti. U egzilu na Korzici proveo je Seneka punih osam godina. 49. n.e. pojavio se ponovo u Rimu, štaviše na carskom dvoru kamo ga je dovela Agripina, Neronova majka. Izgnanik je tako, gotovo preko noći, postao odgojatelj mladoa Nerona,

a, pošto je ovaj zasjeo na prijestolje, i glavni savjetnik u državnim poslovima. U prvom je to razdoblju Neronove vladavine značilo faktičnu vlast u državi. Na ovom je stupnju nestalna Senekina zvijezda dostigla svoj vrhunac. Filozof postaje konzul i posjednik golemo bogatstva, državnik i dvorjanin. No od tog se trenutka stvari nezaustavljivo kreću nizbrdo. Neron se, nakon nekog vremena, osamostaljuje i u svojim postupcima priklanja više barbarinu Tigelinu nego stoičaru Seneki. Osjećajući da je njegovo vrijeme prošlo, filozof se povlači na svoje imanje u Kampanju i pokušava izbjeći Neronovu pretjeranu zanimanju. No, bio je previše moćan i bogat da bi mu to uspjelo. 65. godine n. e., krivog ili nedužnog, o tome se dvojili, upletu ga dvorski krugovi u poznatu Pizonovu urotu koja je Neronu poslužila da se lako riješi nepoćudnih ljudi. Na svom imanju primi Seneka Neronovu poruku u kojoj mu bijaše zapovijedeno umrijeti. Prerezavši žile, umre Seneka 65. godine n. e., smrću dostojnom svojih stoičkih učitelja. Impresivnu je sliku njegovih posljednjih časova ostavio Tacit u petnaestoj knjizi "Anala".

Ovakva smrt i relativna skromnost u osobnim potrebama osigurale su Seneki naziv stoičara. No on je stoičar više na riječima nego na djelima. U svom je životu, punom neočekivanih obrata, često zanemarivao svoja stoička načela, osobito ako su smetala državničkoj karijeri i osobnim probicima. Istini za volju treba priznati da je vrijeme u kojem je postojao kakav-takav Senekin utjecaj na Nerona smatrano jednim od najmirnijih u teškim godinama ranog carstva, što bez sumnje treba pripisati stoičkim principima koje je u svog štićenika pokušao usaditi Seneka, potpuno bezuspješno, uostalom. Nastojeći svoje postupke objasniti i ukloniti nesklad između riječi i djela govorio je kako piše ono što treba raditi, a ne ono što radi. Ni je, dakako, samo ta jednostavna formula morala prevaliti jaz između rimskog bonvivana i stoičkog askete, koji istodobno postoje u liku Senekinu, otkad ga možemo pratiti kao samostalnu ličnost pa do same smrti. Čitav niz okolnosti, volje i sposobnosti potrebno je analizirati da bi se pri ocjenjivanju ličnosti kakva je Senekina izbjegla zamka simplificiranja. Jer u Senekinu djelu, koje je u velikoj mjeri sačuvano, postoji stvarno zanimanje za filozofiju, što je nemoguće pripisati pragmatičnoj dnevnoj potrebi ili hiru rimske mode. Sve to ukazuje na to da se radi o kompleksnoj ličnosti čije je djelo, protkano stoicizmom, snažno utjecalo na filozofsku misao kasnijih vremena.

Već nam samo nabranje Senekinih djela omogućava da sagledamo veličinu njegova znanstvenog, filozofskog i umjetničkog interesa. Pisao je filozofske dijaloge, rasprave i pisma, epigrame, tragedije i govore. Bavio se i znanstvenim radom (prirodne znanosti, etnografija i geografija), a autor je i sjajne satire o pretvaranju cara Klaudija u tikvu.

Senekini su govori u cijelosti izgubljeni, kao i dobar dio njegovih filozofskih djela te gotovo sve znanstvene rasprave. Izgubljena su filozofska djela: *Moralis philosophiae libri*, *De officiis*, *Exhortationes* (djelo u kojem potiče na razmatranje filozofskih problema), *De immatura morte*, *De superstitione*, *De matrimonio* i spis *Quomodo amicitia continenda sit*. Naslovi znanstvenih rasprava sami govore o sadržaju tih izgubljenih djela, a to su zemljopisna djela: *De situ Indiae*, *De situ et sacris Aegyptiorum*; prirodnoznanstvena djela: *De motu terrarum*, *De forma mundi*, *De lapidum natura*, *De piscium natura*. Saču-

vana prozna djela Senekina gotovo su isključivo moralno-filozofskog sadržaja. Jedan je dio tih spisa grupiran u zbirci *Dialogi* (10 spisa nastalih u različitim razdobljima piščeva života), od kojih svi nisu pisani u dijaloškoj formi. Tri su spisa, tzv. *consolationes* (utjehe), nazvana prema osobama kojima su upućene: *Ad Marciam de consolatione*, *Consolatio ad Polybium* i *Ad Helviam matrem de consolatione*. Premda su predmeti tih utjeha uzeti iz stvarnosti, iz života, ipak oni prvenstveno predstavljaju temelj na kojem nastaju pravi filozofski eseji o ljudskoj prirodi, o boli i o drugim pitanjima, o kojima vodi računa stoička filozofija. Prva je utjeha, ona upućena Marciji, zapravo glorifikacija povjesničara Kremucija Korda, čije je povijesno djelo car Tiberije, zbog otvorena opoziciona republikanskog stava, dao spaliti. Marciji je upućena samo zato da bi smrt Marcijina sina (koja je povod "utjehe") omogućila pretresanje općih mjesta stoičke filozofije (čije su varijacije na temu smrti općenito najbrojnije), a preko iznošenja pohvale smrti prelazi Seneka na Kremucija Korda, Marcijina oca, čime skladno zatvara ovu kompoziciju. Ovo djelo mladog Seneke treba promatrati više kao varijaciju stoičkog toposa nego kao iznošenje vlastitog političkog uvjerenja. Utjeha je, naime, nastala tri godine poslije događaja na koji se odnosi. Bez obzira na to nalaze se u njoj vrlo snažna mjesta koje odaju osebnog stilistu i pravog umjetnika. Druga je utjeha imala posve prozaičan cilj: dodvoriti se moćnom čovjeku Klaudijeva dvora. Pisana je u progonstvu što donekle opravdava pojedina mjesta koja se pretvaraju u prava hvalospjeve. U njoj se također osjeća eho Ovidijevih *Tristia* i *Pisama s Ponta*, nastalih u sličnim okolnostima, a stoička se etika provlači na općim mjestima. Treća utjeha, upućena majci, nastala je isto tako u progonstvu i neprestano se bori između iskrenosti i konvencije. U zbirci *Dialogi* nadalje se nalaze rasprave o raznim pitanjima stoičke filozofske škole: *De providentia*, *De constantia sapientis*, *De otio*, *De tranquillitate animi*, *De brevitae vitae*, *De vita beata* i posebno zanimljiv spis *De ira* u 3 knjige, u kojem, obrađujući omiljenu stoičku temu - gnjev - i govoreći o njegovu suzbijanju, spominje i mnogobrojne primjere "kraljevskog ludila" i iznosi na više mjesta Kaliguline ispade. Pri tom ne ostaje samo na stoičkoj, opozicionarskoj osudi već u sve to unosi i nešto od svog osobnog sukoba s tiraninom. Istom razdoblju pripadaju i spisi *De clementia* (od 3 knjige sačuvane su 2 i to nepotpuno) i *De beneficiis* (u 7 knjiga) koji su bili posvećeni Neronu i kroz koje je budući vladar trebao prihvatiti dobre savjete za vladanje. U prvom Seneka potiče budućeg despota da prihvati tzv. "Cezarovu blagost" u čijoj se sjeni održao i Augustov principat. U drugom spisu izlaže teoriju o prirodi dobroćinstva u obliku brojnih primjera koje daje anegdotski.

Probleme prirode sa stajališta stoičke filozofije izlaže Seneka u djelu *Naturales quaestiones* (sačuvano je 7 knjiga) koje je služilo kao udžbenik fizike još u srednjem vijeku. Probleme iz meteorologije, astronomije i geografije izlaže na popularno-znanstveni način, crpući podatke iz djela grčkih stoičara. Cilj ove kompilacije Senekine nije upoznavanje prirodnih pojava radi njih samih, već mu djelo ima filozofsko-moralistički smisao. Na vrhuncu Senekina filozofskog i umjetničkog stvaranja stoji zbirka od 124 pisma nazvana *Ad Lucilium epistulae morales*, podijeljena u 20 knjiga. Djelo je nastalo u zrelih godinama njegovog stvaranja, vjerojatno pred sam kraj života. Svako je pismo

filozofski esej s područja praktične etike, a nosi u sebi sva bitna obilježja Senekine stoičke filozofije i njegova umjetničkoga stila. Pisma nisu bila privatnog karaktera, već su samo oblik koji je Seneka izabrao da bi u formi neposrednog, praktičnog obraćanja iznio etička načela. Znači, već su od početka ova pisma bila namijenjena objavljivanju. O tome svjedoči i njihova dotjeranost. Ona su, što se stila tiče, reprezentativni uzorak tzv. "novog stila" koji u rimsku književnost prodire u periodu ranog carstva, iako nam je poznato da se protiv njegova utjecaja na mlade retore borio već i Ciceron. "Novi stil" je varijanta azijanizma, poznat po svojoj posebnoj strukturi koja se bitno udaljuje od klasičnog ciceronskog perioda. "Novi stil" je iscjepkan, građen od kratkih rečenica, pun duhovitih sentencija, antiteza i neočekivanih obrata. Jedna od glavnih karakteristika je također i poanta na kraju pojedinih odjeljaka. Seneka predstavlja vrhunac ovog stilskog smjera, a u pismima se njegova virtuoznost najbolje može uočiti.

Seneka je i autor briljantno pisane menipejske satire Apocolocyntosis divi Claudii (varijante naslova: Ludus de morte Claudii; Claudii apotheosis per saturam). U tom se djelu opisuje smrt, a posebno posmrtna nevolje cara Klaudija, dok se u Rimu sprema njegova divinacija. Djelo nije sačuvano u cijelosti. Naslov je sa svoje strane unio neke nejasnoće. U sačuvanom se djelu nigdje ne spominje pretvaranje Klaudija u tikvu (što bi označavao termin Apocolocyntosis; arč. kolokyntha znači tikva), pa se misli da se to pretvaranje nalazilo upravo u dijelovima koji nedostaju. Drugi smatraju da se radi samo o šaljivu naslovu.

Od pjesničkih djela Seneka Filozofa treba spomenuti prije svega tragedije. Sačuvalo ih se 9: Hercules furens, Troades, Phoenissae, Medea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes i Hercules Oetaeus. Tragedije nisu bile namijenjene pozornici, koja je u to vrijeme i onako živjela samo od mima i pantomima, već javnim recitacijama.

Radnja je statična, likovi ostaju nepromijenjeni od početka do kraja, jer su zadani, a ne rastu, iako su katkad i vješto psihološki razrađeni. Seneka insistira na patetici i deklamaciji, snažnim, efektnim prizorima, a također i jezivim scenama kojih u grčkoj drami nema na pozornici. U ovom se udaljio od svojih grčkih uzora pa i od starijih rimskih tragediografa. U svom insistiranju na patološkoj strani ličnosti Seneka katkad gubi mjeru i daje svojim likovima monstruozne a ne ljudske crte. U metrici korskih partija mnogo je jednoličniji od grčkih dramatičara. Senekine su tragedije, više od njegovih ostalih djela, utjecale na pisce slijedećih vremena. U manjoj je to mjeri uspjelo njegovim filozofskim djelima, iako su ona bila dobro prihvaćena zbog svog moralističkog karaktera. Preko Senekinih pisama "novi stil" srebrne latinštine utjecao je također na stvaralaštvo pojedinih pisaca kasnijih epoha, iako se Senekin stil nije mogao u svojoj popularnosti natjecati s Ciceronovim.

Zlatko Šešelj